

TEÓRIA A METODOLÓGIA

FANZIN AKO HISTORICKÝ PRAMENŇ PRE VÝSKUM SÚČASNÝCH DEJÍN

MIROSLAV MICHEL A – KAREL Š IMA

MICHEL A, Miroslav – Š IMA, Karel. The Fanzine as a Historical Source for Research on Recent History. *Historický časopis*, 2020, 68, 4, pp. 667-692, Bratislava.

This study provides a critical introduction into and overview of the state of research on subcultures in both the international and Czech and Slovak contexts. At the same time, it presents a seldom-used historical source – fanzines – specific in their formation out of resistance to modern institutions, which excludes them from the scope of activity of standard archival practices. Therefore, fanzines have the potential to provide information, which may not be captured in standard sources, and thus contribute to the writing of the “history from below“. As alternative media, fanzines offer, in the first place, an insight into the opinions of their creators and reflect events within certain communities, scenes, or subcultures. But at the same time, they serve as a relevant testimony to the societal, political, and cultural life and institutions of the time.

Key words: Fanzine. Alternative Culture. Subcultures. Czechoslovakia. Czech Republic. Slovak Republic. 1980s and 1990s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.4.5>

Termín fanzin vznikol spojením slov fanúšik (*fan*) a magazín (*magazine*) v dvadsiatych rokoch minulého storočia a súvisí s rozvojom science fiction komunity. Potom ako bol v roku 1926 publikovaný prvý science fiction časopis pod názvom *Amazing Stories*, začali ho rôzni autori napodobňovať a v roku 1930 vznikol v Chicagu prvý fanzine nazvaný *The Comet*. Ide o svojpomocne vydávané časopisy, ktoré sa často viažu ku konkrétnej téme, záujmu či subkultúre a predstavujú preto jedinečný materiál k štúdiu spoločenského a kultúrneho diaľnia. Táto forma komunikácie má bohaté historické korene v rôznych politických pamfletoch a amatérskych tlačiach, ktoré súviseli napríklad s činnosťou amatérskych tlačových asociácií v Spojených štátoch amerických už od konca 19. storočia. V medzivojnovom a povojnovom období sa začali špecializovať na sci-fi, horor a iné, v hlavnom prúde príliš nerefektované alebo proskribované literárne žánre, resp. neskôr aj na modernú hudbu, ľudské práva atď. Ďalším predobrazom fanzinov bola tzv. reťazová korešpondencia, keď ľudia začali prepisovať

a kopírovať konkrétne listy a rozosielať ich viacerým adresátom. Pritom osobitý, dá sa povedať aj blízky, či až partnerský vzťah medzi tvorcami a čitateľmi je charakteristický pre fanzinovú tvorbu dodnes.

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch začali vznikať hudobné fanziny venované žánrom ako rock'n'roll, rhythm'n'blues, jazz a soul, s cieľom písať o interpretoch, ktorým masové médiá nevenovali pozornosť.¹ Ďalší významný impulz, ktorý mal veľký vplyv na definovanie, ale aj rozšírenie fanzinovej kultúry, prišiel v sedemdesiatych rokoch prostredníctvom punkovej revolty. Jej kritika stavu dobovej spoločnosti prišla súbežne s provokatívnou a drsnou vizážou, či sebazničujúcim a nihilistickým postojom k životu a snahe o absolútnu slobodu. Dôležitým prvkom tejto revolty bol princíp *Do-It-Yourself*, zdôrazňujúci potrebu participácie, ale aj hodnoty autentického prejavu, bez ohľadu na to, či naplňoval dobové kultúrne a spoločenské štandardy. V tomto duchu sa niesol aj ikonický punkový fanzin *Sniffin'Glue* (1976), ktorý inšpiroval desiatky nasledovníkov a naštartoval vlnu britskej fanzinovej revolúcie.² Snaha nastavovať „krivé zrkadlo“ spoločnosti sa prejavila využívaním metódy brikoláže, ktorá sa stala dôležitou súčasťou fanzinovej tvorby. Kritika systému sa prejavila v antiestetickom prístupe, nabúravajúcom tradičné formy štrukturovania a obsahu tlačovín. Tento špecifický punkový štýl bol zosobnený v grafickom chaose, ktorý ešte násobilo využívanie nespisovných a vulgárnych slov a ostentatívne tolerovanie gramatických chýb či preklepov zo strany tvorcov.³ K obrovskému nárastu počtu fanzinov a ich rozšíreniu výrazne pomohol aj technologický pokrok – rozšírenie fotokopírovacích strojov. Dôsledkom toho možno hovoriť v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch o boome fanzinovej produkcie rôzneho druhu a zamerania na celom svete. Tento trend zvrátil až extenzívny rozvoj internetu a sociálnych sietí. Dnes však môžeme sledovať opätovný nárast záujmu o tento typ produkcie.

Náš text vznikol s cieľom v skratke prezentovať stav výskumu subkultúr v medzinárodnom a v českom i slovenskom kontexte a predstaviť tieto diskusie aj u nás. Fanziny patria u nás medzi málo využívané historické pramene. Poukážeme na špecifická bádania prostredníctvom tohto historického prameňa, ktorý vzniká v odpore voči moderným inštitúciám, čím sa ale dostáva aj mimo hľadáčik klasických archívnych postupov. Myslíme si, že ziny majú potenciál

-
- 1 ATTON, Chris. Fanzines. In SHEPHERD, John(ed.) et al. *The Continuum Encyclopedia of Popular Music of the World, Volume One: Media, Industry and Society*. London: Continuum, 2003, s. 226-228. ISBN 0-8264-6321 5.
 - 2 DUNCOMBE, Stephen. *Notes from the underground: zines and the politics of alternative culture*. Second Edition. Bloomington: Microcosm Publishing, 2008, s. 113-132. ISBN 9781934620373.
 - 3 HEBDIGE, Dick. *Subculture: the meaning of style*. London: Routledge, 1979, s. 112. ISBN 0415039495.

ponúknuť informácie a pohľady, ktoré nemusia byť zachytené v klasických prameňoch, teda svet, pre ktorý sa v dejepisectve využíva aj termín „dejiny zdola“. Fanziny, ako špecifické alternatívne médiá, prinášajú primárne informácie o názoroch svojich tvorcov, resp. reflektujú dianie v určitých záujmových komunitách, scénach či subkultúrach, a vymedzujú sa voči mainstreamu, ale zároveň významne vypovedajú aj o dobových spoločenských, politických a kultúrnych reáliách.

Alternatívna kultúra, scény a subkultúry

Alternatívna kultúra a subkultúry sú všeobecne vnímané ako fenomény vybočujúce, resp. vyhraňujúce sa voči oficiálnej či dominantnej kultúrnej produkcii. Už samotná definícia „alternatívy“ však predstavuje zaujímavý výskumný a interpretačný problém, keďže obsahová náplň a rôzne limity vnímania tohto termínu sa v čase a priestore menia.⁴ Pritom dnes už ide o etablovanú tému spoločensko- a humanitno-vedného výskumu. V slovenskom prostredí sme takýchto diskusií zaznamenali len minimum. Aj z toho dôvodu začíname náš text širším úvodom do bádania, spojeného aj s etablovaním sa interdisciplinárne poňatého odboru kultúrnych štúdií vo Veľkej Británii. V rámci vývoja historickej vedy boli tieto aktivity späté so záujmom britských marxistických sociálnych historikov, napríklad slávneho Edwarda Palmera Thompsona, o robotnícku triedu.

Systematický vedecký záujem o problematiku subkultúr má korene v dvadsiatych rokoch, keď sa predstavitelia tzv. chicagskej školy začali v rámci štúdia sociológie mesta venovať delikvencii mládeže a marginalizovaných skupín, analýze sociálne patologických javov a kriminálnych živlov. Pracovali s pojmom subkultúra, ktorý označoval problematické „deviantné“ skupiny mestskej spoločnosti. Zmeny správania a spoločenské konflikty odvodzovali od technologických, ekonomických či sociálnych zmien, ale zdôrazňovali aj vplyvy špecifickej geografickej lokácie (mestská štvrť). Z metodologického hľadiska je dôležité, že predstavitelia chicagskej školy študovali život daných spoločenských vrstiev zvnútra, prostredníctvom priameho kontaktu (zúčastnené pozorovanie, zhustený popis) a tak sa im podarilo priblížiť ich poňatie slobody, prežívanie, ako aj významy, ktoré vzájomne zdieľali a formovali tak svet okolo seba.⁵ Významným autorom tejto školy bol napríklad Albert Cohen. Jeho teória subkultúr vychádza

4 Najnovšie diskusie k tejto téme rozvírila práca: HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival: socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Karolinum, 2019. 180 s. ISBN 978-80-246-4387-8. K tomu pozri napr.: <https://www.vaclavhavel.cz/cs/index/vidia/1111/premysl-houda-normalizacni-festival-28-1-2020>. [cit. 2020-11-18].

5 K tomu podrobnejšie napr. SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: Sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Mendlova Univerzita v Brne, 2017, s. 57-65. ISBN 978-80-7509-498-8.

z argumentu, že subkultúry vznikajú ako reakcia na spoločenské nerovnosti, ktoré sa jedincom nedaria riešiť v rámci existujúceho usporiadania spoločenských vzťahov. To vedie k vytváraniu paralelných skupín s vlastným systémom noriem, ktoré sa výrazne odlišujú od všeobecne uznávaných pravidiel správania. Venoval sa predovšetkým fungovaniu mestských gangov a viaceré tézy z jeho charakteristiky gangovej subkultúry sú využiteľné aj v diskusiách o svete fanzinov. Cohen poukázal na význam neutilitárneho konania, v rámci ktorého nedominuje ekonomická racionalita, ale nahnevanosť, negácia rešpektovaných hodnôt, hedonizmus, premenlivosť, skupinová autonómia a lojalita voči gangu. Praktizovanie týchto myšlienok podľa neho umožňovalo členom gangu dosiahnuť alternatívny status, resp. poskytovalo možnosť pomstiť sa systému, z ktorého sa jedinec cítil byť vydedený.⁶

Výrazný posun nastal v šesťdesiatych rokoch, keď došlo vo svete k zvýšeniu záujmu o hlbšie poznanie marginalizovaných skupín, čo priamo súviselo aj so zvýšenou aktivitou nových protestných, emancipačných a politických hnutí. V tomto období sa objavil aj termín kontra-kultúra, ktorý sa aj do historických prác dostal prostredníctvom diela Theodora Roszaka *The Making of a Counter Culture* z roku 1969. Rozsak podrobil kritickej reflexii fungovanie západnej spoločnosti šesťdesiatych rokov s cieľom definovať hlbší zmysel študentských nepokojov a protestov proti vojne vo Vietname. Vo svojom spoločensky angažovanom diele upozornil na nevdľu predstaviteľov mladej generácie stať sa súčasťou dominujúcej technokratickej spoločnosti a ich snahu vymedziť sa priblížením životu a ideálom rôznych okrajových hnutí, napr. beatnikov a hippies, anarchistov, ekológov, psychedelického hnutia, rockerov atď.⁷ S termínom kontrakultúra sa stretávame aj u nás, predovšetkým v spojení undergroundovým hnutím.⁸ Na prácu s pojmom kontrakultúra u nás kriticky reagovali politológovia Bob Kuřík, Ondřej Slačálek a Jan Charvát. Okrem vymedzenia sa voči konzumu a domnelému mainstreamu tento pojem podľa nich často obsahuje aj politický podtext, v rámci čoho predstaviteľia kontrakultúry rezignujú na tradičnú politickú prácu (napr. činnosť v odboroch a stranách) a angažujú sa skôr v rôznych príjemných, ale neúčinných aktivitách, resp. v mytologizujúcom utužovaní vlastnej jedinečnosti. Stávajú sa tak len ďalším prostredím kultivujúcim súťaživú spotrebu, keďže dôraz na potrebu „žiť si po svojom“ môže byť interpretovaný aj ako kultivovanie individualizmu a produkcia „liberálneho človeka“.⁹

6 SMOLÍK, ref. 5, s. 62-64; COHEN, Albert. *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*. Glencoe: The Free Press, 1955, 202 s. ISBN 10:0029057604.

7 K tomu bližšie: ROZSAK, Theodore. *Zrod kontrakultury: úvahy o technokratické společnosti a mládeži v opozici*. Praha: Malvern, 2015, s. 324. ISBN 978-80-7530-035-5.

8 BOTHOVÁ, Barbara. Ako definovať československý underground. In *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, 2018, roč. 56, zvláštne vydanie, s. 42-46. ISSN 1803-0386.

9 KUŘÍK, Bob – SLAČÁLEK, Ondřej – CHARVÁT, Jan. Roviny politizace ve výzkumu hu-

Veľký vplyv na akademické písanie o kultúre v tomto období mali marxistickí myslitelia, ako Louis Althusser a Antonio Gramsci, ktorých myšlienky ovplyvnili vznikajúce Centrum pre súčasné kultúrne štúdiá (CCCS), založené v roku 1964 v Birminghame. Gramsci prehĺbil politické a hospodárske dimenzie tradičnej marxistickej koncepcie triedneho boja o kultúrnu dimenziu. Kľúčovým sa pre neho stal pojem kultúrnej hegemonie, ktorý vyjadruje mocenské vzťahy v oblasti kultúry, dané spoločenskými nerovnosťami. Upozornil na to, akým spôsobom sa vládnucej triede darí ovládať každodenný život pracujúcich prostredníctvom kultúrnych inštitúcií a ako si ovládanie internalizujú kultúrne hodnoty, a tým aj vládnucu ideológiu. Vo výklade klasikov CCCS predstavovali subkultúry predovšetkým revoltu voči vládnucemu kapitalistickému systému, ktorú prejavovali prostredníctvom kultúrnej produkcie, ktorá sa mala vymykať kultúrnej hegemonii vládnucich elít. Dlhoročný šéf centra Stuart Hall sformuloval vplyvnú teóriu kódovania a dekódovania komunikácie, v rámci ktorej prišiel s tézou, že aj konzumenti televízneho vysielania môžu zohrať aktívnu rolu pri dekódovaní vysielaných obsahov tým, že si vytvárajú vlastné „preklady“ tak, aby dávali zmysel v ich recipientskom kontexte. Hall pracoval s pojmami opozičného, dominantného a vyjednávaneho čítania kultúrnych produktov a ukázal limity budovania politickej a kultúrnej hegemonie, ktoré sú neustále podriaďované aj kritike „zdola“.¹⁰ Práve takýto kritický spôsob čítania kultúrnych produktov je charakteristický pre fanzinovú tvorbu, keď tvorcovia zinov, nazývaní tiež zinsteri, využívajú oficiálne mediálne výstupy, ale ich začlenením a úpravou do svojich textov ponúkajú čitateľom ich kritickú reflexiu.

Pre prvú generáciu výskumníkov tzv. birminghamskej školy bol charakteristický záujem predovšetkým o skupiny mladých belochov nižšej strednej vrstvy, pochádzajúcich z robotníckeho prostredia, väčších mestských aglomerácií. Priniesli tiež zmenu pri štúdiu kultúry, ústup od normatívneho a elitárskeho prístupu, a jeho nahradenie chápaním kultúry ako spôsobu života. Jeden z klasikov tejto školy Dick Hebdige prišiel roku 1979 v knihe *Subculture: The Meaning of Style* s argumentom, že mládež si prostredníctvom vytvárania nových subkultúr a nekonformných noriem rieši problémy vo vzťahu k dominantnej kultúre a vymedzuje sa voči spôsobu života vlastných rodičov. Subkultúry približuje na základe určitého štýlu a zdôrazňuje homológiu medzi štýlotvornými prvkami a hodnotami, ktoré predstavitelia danej subkultúry zastávajú (oblečenie, účes, hudba, konzumácia drog).¹¹ Jeho zásadné dielo sa pomerne skoro stalo aj predmetom

debnych subkultur mládeže. In *Sociologický časopis*, 2018, roč. 54, č. 5, s. 790. ISSN 0038-0288.

10 HALL, Stuart. *Encoding and Decoding in the Television Discourse*. Birmingham: Centre for contemporary cultural studies, 1973. Dostupné na internete: <http://epapers.bham.ac.uk/2962/> [cit. 2020-11-18].

11 HEBDIGE, ref. 3.

kritiky. Bola mu vytýkaná nedostatočná pozornosť ku genderovým vzťahom, resp. prílišná sústredenosť na symbolické aspekty a opomínanie spoločenských aspektov života mládeže, ako aj idealizácia punkovej subkultúry. Na týchto základoch sa postupne sformovala kritika voči CCCS. Kritizovali ich za to, že robia vedu od univerzitného stola a do svojich prác premietajú predovšetkým vlastné politické názory. Kritici zdôrazňovali prílišný determinizmus vo vzťahu subkultúrnej a triednej príslušnosti, prílišnú homogenizáciu subkultúrneho prostredia, ktoré je v skutočnosti rôznorodé, hierarchicky a geograficky premenlivé. V neposlednom rade bola CCCS kritizovaná za prílišné zacielenie na vonkajšie atribúty a nie na skutočné dianie a konanie aktérov.¹² Druhá polovica osemdesiatych a deväťdesiate roky následne priniesli nové prístupy, nadväzujúce na práce birminghamskej školy, ktoré sa však už vzdŕaľovali jej pôvodnému marxistickému rámcovaniu.

V polovici deväťdesiatych rokov prišiel napríklad antropológ Ted Polhemus s metaforou „supermarketu štýlov“, ktorá mala poukazovať jednak na to, že subkultúrne štýly sa veľmi rýchlo stávajú predmetom komodifikácie kultúrnym priemyslom a že je možné medzi nimi ľahko vyberať až konzumentským spôsobom. Narušil tak zdieľanú predstavu o trvácnej jedinečnosti a špecifičnosti subkultúrneho štýlu života.¹³ Zmeny záujmu a vkusu, rôzne kultúrne prelínania a výpožičky je možné sledovať aj na úrovni fanzinovej tvorby. Výrazný kritik prístupov CCCS David Muggleton argumentoval, že v postmodernom kontexte stojí proti sebe rad „post-subkultúr“, ktoré si navzájom konkurujú, ale zároveň nevyžadujú silnú identifikáciu jednotlivcov s kolektívom.¹⁴ Na posun vo vnímaní problematiky, prostredníctvom štúdia v tom čase prekvitajúcej tanečnej scény, upozornil aj Andy Bennet. Pre alternatívne prostredie neskorej modernity využíval pojem neokmeň, vypožičaný od Michela Maffesoliho. Zdôraznil konštruovanosť a fluidný charakter moderného životného štýlu mládeže, pričom jeho zvýšený dôraz na hudobný a nomádsky charakter tanečnej scény postavil voči klasickému poňatiu napr. punkovej či skinhedskej subkultúry, spájaných predovšetkým so životným štýlom.¹⁵ Ďalší z významných bádateľov tejto problematiky George McKay označil princípy *Do It Yourself* spájané predovšetkým

12 BENNET, Andy – KAHN-HARRIS, Keith (eds.). *After subculture. Critical Studies in Contemporary Youth Culture*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, 208 s. ISBN 0333977122.

13 POLHEMUS, Ted. *Streetstyle: From Sidewalk to Catwalk*. b. m.: Thames & Hudson, 1994, 144 s. ISBN 050027794X; resp. POLHEMUS, Ted. In the Supermarket of Style. In *The Clubcultures Reader: Readings in Popular Cultural Studies*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997, 251 s. ISBN 9780631197874.

14 K tomu viac: MUGGLETON, David. *Inside subculture: the postmodern meaning of style*. Oxford: Berg, 2000, 208 s. ISBN 9781859733479; BENNET – KAHN-HARRIS, ref. 12.

15 BENNETT, Andy. Subcultures or Neo-Tribes? Rethinking the relationship between youth, style and musical taste? In *Sociology*, 1999, roč. 33, č. 3, s. 599-617. ISSN 0038-0385.

s alternatívou za prázdnu schránku, ktorú si môže bez problému adaptovať každý, čím narušil exkluzivistické poňatie vnímania subkultúrnych aktivít ako určitého morálneho aktu. Podobné argumenty majú výrazný vplyv na posun záujmu smerom k životnému štýlu, móde a hudbe, čo nakoniec môže viesť k bohémstvu, hedonizmu a kultu spotreby.¹⁶

Spomenuté tézy vyústili do pomenovania tzv. post-subkultúrneho prístupu, pre ktorý je charakteristický dôraz na fragmentarizáciu, rozchod medzi príslušnosťou k štýlu, hudobnému vkusu a sociálnej vrstve. Neustále retro-štylové návraty, neostre hranice príslušnosti k subkultúrnej skupine, ako napr. narastajúci vekový rozptyl, viedli k vytvoreniu nových konceptov pre analýzu alternatívnych kultúr mládeže. V zásade išlo o kritiku príliš statického vnímania subkultúr a posun k ich dynamickému a pluralitnému interpretačnému modelu, pričom väčšina tu spomenutých kritických inovátorov pochádzala z radov sociológov.¹⁷

Po roku 2000 sa debaty rozostúpili do viacerých polôh; začal sa opätovne objavovať pojem scény¹⁸ či nový spôsob pomenovaní subkultúrnych sietí ako milieu¹⁹. Niektorí autori sa pokúsili o návrat k pojmu subkultúry. Paul Hodkison v štúdiu venovanej subkultúre gotikov tvrdí, že je nutné odlíšiť prostredie, kde majú vzťahy voľnejší charakter a kde vykazujú subkultúrne charakteristiky, a rehabilitoval tento pojem pre prípady vybraných komunít.²⁰ To uznal aj David Hesmondalgh, ale upozornil, že rozvoľnenie medzi hudobným vkusom a kultúrami mládeže v posledných desaťročiach obmedzil analytický potenciál konceptu subkultúr.²¹ Ďalšie diskusie sú spojené s termínom scéna, ktorý je bežne používaný tak aktérmi, ako aj výskumníkmi, ktorí scénu definovali ako napr. vzťah medzi rôznymi ľuďmi spojenými prostredníctvom životného štýlu či hudobného vkusu, ako aj konkrétne miesto, kde sa kultúrne aktivity odohrávajú (klub, parket). Pritom v rámci scén môžu koexistovať aj žánrové alebo aktivistické subscény.²² Henry Jenkins svojou teóriou participatívnej kultúry ukázal, že fa-

16 MCKAY, George. *DiY Culture: Party and Protest in Nineties Britain*. London; New York: Verso, 1998, s. 2-43. ISBN 9781859842607.

17 MUGGLETON, David – WEINZIERL, Rupert (eds.). *Post-Subcultures Reader*. Oxford; New York: Berg, 2003, 336 s. ISBN 1859736637.

18 KAHN-HARRIS, Keith. *Extreme Metal: Music and Culture on the Edge*. Oxford; New York: Berg, 2006. 208 s. ISBN 1845203992.

19 WEBB, Peter. *Exploring the Networked Worlds of Popular Music. Milieux Cultures*. Routledge, 2010, 278 s. ISBN 9780415956581.

20 HODKINSON, Paul. *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford: Berg, 2002, 288 s. ISBN 9781859736050.

21 HESMONDHALGH, David. Subcultures, Scenes or Tribes? None of the Above. In *Journal of Youth Studies*, 2005, roč. 8, č. 1, s. 21-40. ISSN 1367-6261.

22 DANIEL, Ondřej. Kultúra svépomoci. In DANIEL, Ondřej a kol. *Kultura svépomoci: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a*

núšikovia sú spriaznení na základe spoločných aktivít, teda nie sú len pasívnymi konzumentmi, ale aj tvorcami obsahov, čo im zabezpečuje rovnoprávne pozície a implikuje príslušnosť ku konkrétnej kolektívnej identite. Upozornil, že čím viac je daná spoločnosť hierarchizovaná, tým menej je participatívna.²³ Sarah Thornton, v nadväznosti na dielo sociologa Pierra Bourdieua, prišla s vplyvnou teóriou subkultúrneho kapitálu a ukázala, že sociálne hierarchie v zásade fungujú v rámci podobnej logiky u väčšinového aj alternatívneho prostredia. Subkultúrny kapitál spoluurčuje pozície konkrétnych aktérov v rámci scény. Jedinec ho získava prostredníctvom vlastníctva významných materiálnych artefaktov (hudobné zbierky, oblečenie, literatúra), znalostí či prostredníctvom vlastného konania (znalosť najnovších trendov a diania v rámci scény, vhodného správania).²⁴ Do diskusie o aktivizme a scéne zaujímavým spôsobom vstúpili aj českí bádatelia Ondřej Císař a Martin Koubek, ktorí na príklade života brnenskej hardcorevej scény predstavili konceptuálnu mapu jej fungovania, resp. rôzne modely angažovanosti v rámci scény. Upozornili napríklad na to, že na jednej strane funguje časť jej členov v rámci štandardnej konzumnej spoločnosti, no zároveň sú tam aj ľudia, ktorí sa systematicky vymedzujú voči takémuto spôsobu života. Pre časť aktérov sú dôležité interakcie v rámci danej komunity a časť má ambíciu osloviť širšie vrstvy.²⁵ Vyššie zmienené koncepty sa využívajú aj v snahe porozumieť svetu fanzinov.

V súčasnosti sa zdá, že sa už viac hľadajú nové témy a otázky, ktoré by bolo možné skúmať na súčasných komunitách, než že by pokračovali preteky vo vynachádzaní nového univerzálneho konceptu, ktorý ich popíše. Napriek všetkej doterajšej kritike, pojmy ako subkultúry, resp. scény stále najviac rezonujú nielen v akademickom, ale aj vo verejnom diskurze a sú bežnou súčasťou sebaidentifikácie samotných aktérov.

České a slovenské štúdium subkultúr

K výraznejšiemu nárastu vedeckých výstupov k problematike subkultúr u nás došlo najmä v posledných desiatich rokoch. Ide o rôznorodú produkciu, od dejín samizdatu a rôznych opozičných aktivít pred 1989 až po populárne poňaté práce pamätníkov o rockovej hudbe, či akademické analýzy subkultúr v najrôz-

postsocialismu. Praha: FFUK, 2016, s. 25-26. ISBN 978-80-7308-706-7.

- 23 JENKINS, Henry – ITO, Mizuko – BOYD, Danah. *Participatory culture in a networked era: a conversation on youth, learning, commerce, and politics*. Cambridge: Polity Press, 2016, s. 13. ISBN 9780745660714.
- 24 THORNTON, Sarah. *Club Cultures. Music, Media and Subcultural Capital*. Oxford: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd, 1995, 191 s. ISBN 0819562971.
- 25 CÍSAŘ, Ondřej – KOUBEK, Martin. Include 'em all?: Culture, politics and a local hardcore/punk scene in the Czech Republic. In *Poetics*, 2012, roč. 40, č. 1, s. 1-21. ISSN 0304-422X.

nejších variáciách. Radi by sme túto produkciu predstavili v chronologickom slede, v kontexte vedeckej i nevedeckej produkcie a z hľadiska profilových tém. Neodkazujeme však na všetky publikácie, snažíme sa skôr identifikovať základné trendy. Pritom mnohé z týchto prác historické bibliografie ani nezachytávajú. Aj v rámci tejto pomerne bohatej produkcie sa problematika fanzinov objavuje len zriedka a výskumov zameraných vyslovene na fanziny je u nás minimum.

Pred rokom 1989 predstavovali rôzne nekonformné prejavy mládeže predovšetkým objekt analýz sociálne-psychologického alebo politicky-bezpečnostného charakteru, v rámci ktorých boli zacielené predovšetkým na sociálne deviácie a protispoločenskú činnosť. Po novembri 1989 celkom prirodzene narástol záujem o systematický výskum rôznych opozičných hnutí a aktivít pred rokom 1989. Začiatkom roku 1990 vzniklo v rámci akadémie vied v Prahe nové pracovisko Ústav pro soudobé dějiny. V rámci neho bol iniciovaný aj výskum dejín disentu, exilu, resp. rôznych nezávislých iniciatív. Ďalší významný impulz po roku 1989 súvisí aj s cieleným záujmom uchovávať, zbierať a sprístupniť dedičstvo disentu a exilu.²⁶ Vznikla knižnica samizdatovej a exilovej literatúry *Libri prohibiti*, v rámci ktorej bola v roku 1993 založená aj audiovizuálna sekcia. Dnes práve *Libri prohibiti* uchováva množstvo jedinečných materiálov týkajúcich sa aj hudobných subkultúr. Na význam disentu a exilu a konkrétne aj samizdatovej tvorby v novej spoločnosti poukazuje aj fakt, že už v roku 1992 bola tejto téme venovaná veľká výstava v Prahe s bohatým sprievodným programom. Roku 1993 bola zas v Galérii mladých v Brne usporiadaná výstava fotografií Štěpána Stejskala, v rámci ktorej boli prezentované vzácne fotografie zo života punkerov pred 1989.²⁷ Výstavy venované podobným témam vznikajú dodnes. Dôležité z hľadiska našej témy je, že sú spojené aj so snahou mapovať, resp. rozdiskutovať menej prebádané témy. V tomto kontexte je potrebné vyzdvihnúť aj aktivity pražského Popmuzea. Členovia spolku, ktorý múzeum dnes spravuje, sa od roku 1995 podieľali na výrobe televízneho seriálu *Bigbit*. Tento seriál sprostredkoval zásadné informácie z dejín československej rockovej scény od šesťdesiatych až do konca osemdesiatych rokov a zároveň predstavoval aj impulz ku vzniku spomenutého múzea a spolku.²⁸ Z hľadiska širšej prezentácie témy je dôležité spomenúť aj aktivity zastrešené známym hudobníkom a umelcom Vladimírom

26 K tomu: KŮŽELOVÁ, Michaela – MICHELA, Miroslav – STÝBLOVÁ, Magdaléna. Czechoslovakia. In *The Handbook of Courage: cultural opposition and its Heritage in Eastern Europe*. Budapest: Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2018, s. 75-96. ISBN 9789634161424.

27 K jeho aktivitám a fotografiám pozri: *Punk v obrazech. Subkulturní čs. scéna 1983–2007 objektivem Štěpána Stejskala*. Praha: Věva Records, 2017, 203 s. ISBN 9788074901492.

28 K tomu bližšie pozri: <http://www.ceskatelevize.cz/specialy/bigbit/> a <http://www.popmuseum.cz/>. [cit. 2020-11-18].

518 pod názvom *Kmeny*. V rámci toho vznikli tri komerčne úspešné publikácie a následne aj pásmo dokumentárnych filmov či výstava v brnenskej Moravskej galérii.²⁹

Koncom osemdesiatych rokov, resp. po páde socialistickej diktatúry, bol pomerne vysoký záujem o populárnu kultúru v najširšom slova zmysle, čo je dobre sledovateľné napríklad aj v dobových médiách. Na trhu sa začali objavovať aj publikácie venujúce sa hudobnej alternatíve. Autorsky sa na nich podieľali predovšetkým pamätníci a novinári.³⁰ Popri hudobných nahrávkach a v samizdate vydaných dielach, ktoré nemohli byť v minulosti oficiálne publikované, začali vznikať publikácie mapujúce regionálne hudobné (najmä rockové) scény, ktoré obsahujú množstvo cenných informácií. Každým rokom ich počet výrazne narastá, pričom ide predovšetkým o regionálne alebo žánrovo špecializované knihy.³¹ Do veľkej miery svojpomocne sú spracované a vydávané napríklad aj dejiny punku.³² Akademické prostredie sa okrem už spomínaného disentu a exilu venovalo týmto témam v deväťdesiatych rokoch skôr výnimočne.³³

Postupná zmena v tomto ohľade prišla po roku 2000. V rámci ÚSD AV ČR sa koncom 90. rokov etablovalo pod vedením Miroslava Vaňka nové pracovisko

-
- 29 VLADIMÍR 518 – VESELÝ, Karel – SOUČEK, Tomáš. *Kmeny: současné městské subkultury*. Praha: Bigg Boss & Yinachi, 2011, 517 s. ISBN 978-80-903973-2-3; VLADIMÍR 518 et al. *Kmeny 0: městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*. Praha: Bigg Boss & Yinachi, 2013, 739 s. ISBN 978-80-903973-8-5; VLADIMÍR 518 a kol. *Kmeny 90: městské subkultury a nezávislé společenské proudy v letech 1989–2000*. Praha: BiggBoss & Yinachi, 2016, 813 s. ISBN 978-80-906019-9-4.
- 30 Například VLČEK, Josef et al. *Excentrici v přizemí*. Praha: Panton, 1989, 270 s. ISBN 35-054-89; KONRÁD, Ondřej – LINDAUR, Vojtěch. *Život v tahu aneb třicet roků rocku*. Praha: Tvorba, 1990, 146 s.; SVÍTIVÝ, Eduard. *Punk Not Dead*. Praha: AG Kult, 1991, 186 s. ISBN 80-900081-4-3; HLAVSA, Mejla – PELC, Jan. *Bez ohňů je underground*. Praha 1992, 168 s. ISBN 80-901300-1-1; SRP, Karel. *Výjimečné stavy: Povolání Jazzová sekce*. Praha: Pragma, 1994, 286 s. ISBN 80-85213-49-4.
- 31 Niekoľko príkladov z tých novších: PEŠTA, Mikuláš. *Bigbeat, rock'n'roll, rock, swing, jazz, metal, pop rock, blues, nová vlna-punk, DJ'S bigbeat, rock na Příbramsku*. Příbram: Mikuláš Music Agency, 2011, 538 s. ISBN 978-80-254-9276-5; LUKÁČ, Martin. *Monstronomicon. Metal si nevyberá*. Druhé doplnené vydanie. Košice: Helhand, 2019, 445 s.; VÁLOVÁ, Karolína – ŠEBETOVÁ, Věra – KRTIČKA, Ladislav. *Zaniklé pražské kluby*. Praha: Bulletin časopisu Nájezd, 2019, 124 s.; SMÝKAL DONNÉ, Jiří. *Big Beat šedesátých let v Brně a okolí – I. Triptichon*. Brno: Indies, 2019, 490 s. ISBN 978-80-270-5897-6; DIESTLER, Radek. *Marshallly nadoraz. Historie Bigbeatu v západních Čechách*. Plzeň: RegionAll, 2019, 340 s. ISBN 978-80-907381-1-9.
- 32 FUCHS, Filip. *Kytary a řev aneb co bylo za zdí: Punk rock a hardcore v Československu před rokem 1989*. Brno: Papagáův Hlasatel, 2002, 318 s.
- 33 V slovenskom kontexte je potrebné spomenúť publikáciu vydanú Slovenskou sociologickou spoločnosťou na konci deväťdesiatych rokov DŽAMBAZOVIČ, Roman – KLOBUCKÝ, Robert (eds.). *Súčasná subkultúra mládeže. Zborník príspevkov zo seminára Sekcie sociologickej teórie Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV uskutočneného 21. októbra 1998*. Bratislava: SAV, 1999, 69 s. ISBN 80-85447-08-8.

zamerané na výskum orálnej histórie – Centrum orálnej histórie. Jeho výskumné projekty priniesli aj cenné dáta v podobe životopisných rozprávání aktérov hudobných subkultúr. Miroslav Vaňek prišiel aj s vlastným konceptom „ostrovčekov slobody“, ktoré predstavovali slobodný a autentický priestor pre realizáciu záujmov mládeže v období neskorkej normalizácie.³⁴

Významným počinom tohto obdobia bola práca kolektívu autorov v čele so sociológom Josefom Alanom, ktorí sa pokúsili o širšie tematizovanie alternatívnej kultúry v čase socialistickej diktatúry. V publikácii *Alternativní kultura 1945–1989* sa nachádzajú štúdie analyzujúce vývoj rôznych kreatívnych prostredí, od literatúry, hudby, až po divadlo. V rámci kolektívu nedošlo k zhode na teoretických východiskách, alternatíva je teda vnímaná ako rôznorodý a premenlivý fenomén, pričom kniha obsahuje aj zaujímavý teoretický úvod venovaný výkladu kultúrnej praxe počas socializmu.³⁵ Význam kvalitných dokumentárnych filmov a seriálov aj pre toto bádanie potvrdzuje 13-dielny seriál *Samizdat*, ktorý nakrútil režisér Andrej Krob v roku 2003.³⁶

Vznik Ústavu pamäti národa v roku 2003 a Ústavu pro studium totalitních režimů v roku 2008 vytvoril nové podmienky pre štúdium dovtedy len čiastočne prístupných prameňov bezpečnostného aparátu. Je to dôležité aj z toho dôvodu, že pred rokom 1989 predstavovali rôzne nekonformné prejavy mládeže predmet záujmu bezpečnostných zložiek a štátna bezpečnosť si viedla rozsiahlu agendu tzv. závadovej mládeže.³⁷ Dôsledkom otvorenia týchto možností vznikli viaceré výstupy, ktoré prehľbujú naše znalosti o fungovaní opozičných hnutí, štátnej bezpečnosti či o štátnej politike voči rôznym subkultúram a skupinám obyvateľstva. Poväčšine ide o klasické historické alebo literárno-vedné práce popisujúce ideovú základňu a aktivity daných skupín, resp. činnosť represívnych zložiek. Zároveň bolo publikovaných aj množstvo historických dokumentov.³⁸ Dôkazom zvy-

34 V rámci nami diskutovanej problematiky pozri napr. VANĚK, Miroslav et al. *Ostrůvky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002, 350 s. ISBN 978-80-722-0124-2; VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha: Academia, 2010, 639 s. ISBN 978-80-200-1870-0; Tematické číslo: Alternativy pop music v Československu v období „normalizace“. In *Soudobé dějiny*, 2011, roč. 18, č. 3; BLAŽEK, Petr – LAUBE, Roman – POSPÍŠIL, Filip. *Lennonova zed' v Praze. Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989*. Praha: ÚSD AV ČR, 2003, 340 s. ISBN 80-7285-032-6.

35 ALAN, Josef et al. *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*. Praha: NLN, 2001, 610 s. ISBN 80-7106-449-1.

36 <https://www.csfd.cz/film/252232-samizdat/komentare/>. [cit. 2020-11-18].

37 K tomu TOMEK, Prokop. Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. In *Sborník Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra Praha*, 2007, roč. 5, s. 155–181. ISSN 2336-1387; TOMEK, Prokop. „Volná“ mládež pohledem StB napříč 70. a 80. lety. In KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: ÚSTR, 2016, s. 76–86. ISBN 978-80-87912-55-3.

38 Například POSPÍŠIL, Filip – BLAŽEK Petr. „Vraťte nám vlasy!“ *První máničky, vlasatci a*

šeného záujmu o tieto témy je produkcia posledných rokov, keď výrazne narástol počet vedeckých publikácií a objavili sa zásadné diela venujúce sa napríklad problematike literárneho samizdatu,³⁹ undergroundu⁴⁰ a novej vlne,⁴¹ jazzovej sekcii,⁴² prostrediu folkovej a gospelovej hudby,⁴³ progresívnemu rocku,⁴⁴ radikálne ekologickým hnutiam,⁴⁵ a vznikla aj zásadná kniha o swingovej kultúre.⁴⁶

hippies v komunistickém Československu. Praha: Academia, 2010, 592 s. ISBN 978-80-200-1873-1; KOSTŮR, Jiří – STÁREK, František Čuňas. *Baráky. Souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010, 638 s. ISBN 978-80-87377-19-2; MACHOVEC, Martin (ed.). „Hnědá kniha” o procesech s českým undergroundem. Praha: ÚSTR, 2012, 515 s. ISBN 978-80-87211-74-8. V letech 2012 – 2014 vznikol 40 dielny cyklus dokumentárnych filmov pod názvom *Fenomen Underground* – k tom bližšie na <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10419676635-fenomen-underground/>. [cit. 2020-11-18].

- 39 Tematické číslo: Samizdat. In *Česká literatura*, 2016, roč. 64, č. 6. ISSN 0009-0468; PŘIBÁŇ, Michal et al. *Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018, 612 s. ISBN 978-80-200-2903-4.
- 40 MACHOVEC, Martin. *Pohledy zevnitř. Česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, 173 s. ISBN 978-80-87053-22-5; KUDRNA, Ladislav (ed.). *Reflexe undergroundu*. Praha: ÚSTR, 2016, 321 s. ISBN 978-80-8791-255-3; RIEDEL, Jaroslav. *Plastic People a český underground*. Praha: Galén, 2016, 476 s. ISBN 978-80-7492-291-6; STÁREK, František – KUDRNA, Ladislav. *Kapela: Pozadí operace, která stvořila Chartu 77*. Praha: Academia, 2017, 412 s. ISBN 978-80-200-2757-3; STÁREK, František – VALENTA, Martin. *Podzemní symfonie Plastic People*. Praha: Argo, 2018, 373 s. ISBN 978-80-257-2522-1; KUDRNA, Ladislav (ed.). *Od mániček k undergroundu*. Praha: ÚSTR, 2019, 180 s. ISBN 978-80-88292-57-9.
- 41 VANĚK, Miroslav. *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha: Academia, 2010, 639 s. ISBN 978-80-200-1870-0; BÁRTA, Jan. Skupina Nahoru po schodišti dolů band a státní moc. Příspěvek k dějinám neoficiální hudební scény 80. let. In *Soudobé dějiny*, 2011, roč. 18, č. 3, s. 383-413. ISSN 1210-7050; CHADIMA, Mikoláš. *Alternativa II. Od „Nové“ vlny se starým obsahem k Velké listopadové sametové restauraci*. Praha: Galén, 2018, 666 s. ISBN 978-80-7492-389-0; JONSSONOVÁ, Pavla. *Devět z české hudební alternativy osmdesátých let*. Praha: Karolinum, 2019, 218 s. ISBN 978-80-246-4328-1.
- 42 BUGGE, Peter. Normalization and the Limits of the Law. The Case of the Czech Jazz Section. In *East European Politics and Societies*, 2008, roč. 22, č. 2, s. 282-318. ISSN 0888-3254.
- 43 VONDRÁK, Jiří – SKOTAL, Fedor. *Legends of folk & country: jediný téměř úplný příběh folku, trampské a country písně u nás*. Brno: Jota, 2004, 541 s. ISBN 80-7217-300-6; HOUDA, Přemysl. *Šafrán. Kniha o sdružení písničkářů*. Praha: Galén, 2008, 472 s. ISBN 978-80-7262-539-0; KAJANOVÁ, Yveta. *Gospel music na Slovensku*. Bratislava: Coolart, 2009, 256 s. ISBN 978-80-9690-804-2; HOUDA, Přemysl. *Intelektuální protest, nebo masová zábava?: folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*. Praha: Academia, 2014, 239 s. ISBN 978-80-200-2353-7; HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival: socialistické paradoxy a post-socialistické korekce*. Praha: Karolinum, 2019, 180 s. ISBN 978-80-246-4387-8.
- 44 BLÜML, Jan. *Progresivní rock: světová a československá scéna ve vybraných reflexích*. Praha: Togga, 2017, 318 s. ISBN 978-80-7476-124-9.
- 45 BINKA, Bohuslav. *Zelený extremismus. Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, 236 s. ISBN 978-80-210-4791-4; NOVÁK, Arnošt. *Tmavozelený svět – radikálně ekologické hnutí v České republice po roce 1990*. Praha: SLON, 2017, 347 s. ISBN 978-80-7419-254-8.
- 46 KOURA, Petr. *Swingáři a potápky v protektorátní noci: česká swingová mládež a její hořké*

Záujem o subkultúry sa vo výraznejšej miere objavil v prostredí českej politológie. Významnú rolu v tomto smere zohrali tzv. bezpečnostné štúdiá, ktoré sa etablovali v Brne. Výstupy z tohto prostredia sú zamerané na štúdium pravicového či ľavicového extrémizmu, v rámci čoho sa autori venujú aj subkultúrnej problematike.⁴⁷

Obzvlášť významnou je monografia Miroslava Mareša *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, ktorá približuje historické korene i novšie dejiny organizovaných pravicovo-radikálnych zoskupení. Autor, ako jeden z prvých u nás, čerpal množstvo informácií aj z tlačovín vydávaných rôznymi krajne pravicovými aktivistami.⁴⁸

Práce tejto školy patria medzi prvé systematické pokusy o vedeckú analýzu porevolučných subkultúr u nás. No zároveň sú kritizované za to, že napomáhajú schematickému deleniu niektorých aktérov na pravý, resp. ľavý okraj politického spektra a svoj záujem redukujú na interpretáciu politického extrémizmu a bezpečnostných rizík, čím sa zužujú možnosti porozumenia subkultúram ako spoločenskému a kultúrnemu javu.⁴⁹ V súčasnosti sa v duchu spomenutej kritiky objavilo viacero zaujímavých publikácií venovaných vzťahu politiky a subkultúr. Či to bol už spomínaný článok Ondřeje Císaře a Martina Koubka, alebo relatívne čerstvá publikácia *Mikrofon je naše bomba*.⁵⁰

Poslednú veľkú skupinu výstupov sme pracovne nazvali ako subkultúrne štúdiá. Ide o práce, ktoré odkazujú na tradíciu kultúrnych štúdií. Do tejto kategórie sa dajú zaradiť aj publikácie vyššie spomenutých politológov.⁵¹ V českom prostredí sa výskum tejto problematiky už rozbehol na pôde viacerých vedných odborov a vzniklo aj množstvo prínosných záverečných študentských prác. K dispozícii sú aj základné prehľadové práce, kombinujúce výskumy v Českej republike i kvalitné teoretické úvody s prehľadom historického vývoja bádania

svět. Praha: Academia, 2016, 922 s. ISBN 978-80-200-2634-7.

47 FIALA, Petr (ed.). *Politický extremismus a radikalismus v české republice*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, 400 s. ISBN 80-2101798-8; BASTL, Martin. *Radikální levice v ČR, 90. léta 20. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2001, 116 s. ISBN 80-210-2722-3; MAREŠ, Miroslav – SMOLÍK, Josef – SUCHÁNEK, Marek. *Fotbaloví chuligáni*. Brno: Barrister & Principal, 2004, 181 s. ISBN 80-903333-0-3; MILO, Daniel. *Rasistický extrémismus v Slovenskej republike. Neonacisti, ich hnutia a ciele*. Bratislava: Ľudia proti rasizmu, 2005, 119 s. ISBN 80-89149-03-0; CHARVÁT, Jan. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál, 2007, 184 s. ISBN 978-80-7367-098-6.

48 MAREŠ Miroslav. *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Brno: Barrister & Principal, 2003, 655 s. ISBN 80-86598-45-4.

49 KUŘÍK – SLAČÁLEK – CHARVÁT, ref. 9, s. 786-788; NOCIAR, Tomáš. Politológ ako lekár, psychiatier a ideologický štátny aparát: kritický pohľad na problematiku aspekty terminológie politickej krajnosti. In *Rexter*, 2015, roč. 13, č. 1, s. 49-92. ISSN 1214-7737.

50 CÍSAŘ – KOUBEK, ref. 25; KUŘÍK – SLAČÁLEK – CHARVÁT, ref. 9; CHARVÁT, Jan – KUŘÍK, Bob a kol. *Mikrofon je naše bomba. Politika a hudební subkultury mládeže v post-socialistickém Česku*. Praha: Togga, 2018, 419 s. ISBN 978-80-7476-137-9.

51 CHARVÁT – KUŘÍK, ref. 50.

subkultúr.⁵² Základnou prácou, ktorá syntetizuje stav medzinárodnej diskusie, ako aj výsledky terénnych výskumov a komparácie štyroch subkultúrnych prostredí (punk, skinheads, techno, hip hop), je kniha Marty Kolářovej a kol. *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Zároveň neustále vznikajú nové publikácie, napr. k hardcorovej, metalovej či gotickej scéne, ku skinheads, hip-hop a grafity, techno-ravovej scéne, futbalovému fanúšikovstvu, squattingu či genderovej problematike v rámci subkultúr.⁵³

V posledných desiatich rokoch tento výskum prepája Centrum pro studium populární kultury⁵⁴ formou interdisciplinárnych medzinárodných konferencií. Táto platforma prepája český kontext s bádáním na Slovensku, prostredníctvom spolupráce s nitrianskym Ústavom literárnej a umeleckej komunikácie.⁵⁵

Bádanie o fanzinoch

Záujem o fanziny prešiel viacerými zmenami.⁵⁶ V klasickom poňatí birminghamskej školy boli podľa Dicka Hebdiga punkové fanziny predstavované ako

-
- 52 SMOLÍK, ref. 4; KOLÁŘOVÁ, Marta (ed.). *Revolta stylem. Hudební subkultury mládeže v České republice*. Praha: SLON, 2012, 264 s. ISBN 978-80-247-2907-7; DANIEL, ref. 22, s. 13-31.
- 53 Ako príklad uvedieme len niekoľko titulov: RŮŽIČKA, Vlastimil. *Squaty a jejich revoluční tendence*. Praha: Triton, 2007, 208 s. ISBN 80-7254-859-X; KOLÁŘOVÁ, Marta. Fairies and Fighters: Gendered Tactics of the Alter-Globalisation Movement in Prague (2000) and Genoa (2001). In *Feminist Review*, 2009, roč. 92, č. 1, s. 91-107. ISSN 0141-7789; NOVOTNÁ, Hedvika – HERMANSKÝ, Martin. Shared enemies, shared friends. In *Fight back*. Manchester: Manchester University Press, 2016, s. 170-185. ISBN 978-0719090295; CHARVÁT, Jan. Boots, Braces and baseball bats: Right wing Skinheads in Czech Republic (1985–2015). In GUERRA, Paula – MOREIRA, Tânia (eds.). *Keep it simple, make it fast! An approach to underground music scene. Vol. 2*. Porto: Universidade do Porto, 2016, s. 85-92. ISBN 978-989-8648-63-1; DANIEL, Ondřej. *Násilím proti „novému biedermeieru“*. *Subkultury a většinová společnost pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2016, 178 s. ISBN 978-80-87855-90-4; KUŘÍK, Bob. Fragmenty politiky & heterogenita punkových festivalů v soudobém Česku. In *Central European Journal of Politics*, 2018, roč. 4, č. 1, s. 34-56. ISSN 2464-479X; SLAČÁLEK, Ondřej. Freetekno jako objekt mediální pozornosti: nosnost morální paniky a reálněsocialistické analogie. In *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2018, roč. 9, č. 1, s. 92-108. ISSN 2336-6702; MICHELA, Miroslav – SIXTA, Václav (eds.). *Rizika jinakosti: kulturní opozice před rokem 1989 jako předmět výzkumu*. Praha: FF UK, 2018, 187 s. ISBN 978-80-7308-882-8.
- 54 Z těchto konferencií vznikli publikácie: DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub a kol. *Populární kultura v českém prostoru*. Praha: Karolinum, 2013, 327 s. ISBN 978-80-246-2192-0; DANIEL, Ondřej – MACHEK, Jakub – KAVKA, Tomáš (eds.). *Listening to the Wind of Change. Popular Culture and Subcultures of Czech Post-Socialism*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016, 210 s. ISBN 978-1443817011; tematické čísla časopisov: *Mediální studia* (2/2015), *Urban People* (2/2017) a *Český lid* (1/2019).
- 55 MALÍČEK, Juraj. *The pleasure of appearance and knowledge – pop culture as experience*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2016, 136 s. ISBN 978-83-7490-958-7.
- 56 Pravdepodobne najucelenejší prehľad produkcie pripravili v roku 2017 pracovníci berlínske-

„homologické voči podzemnému anarchickému štýlu punku“.⁵⁷ Autorov dôraz na štýl pri utváraní subkultúr tak aj zo zinov urobil len jeden z prvkov štýlovosti, ktorý nemá zásadnejšiu rolu než prvky odevu, účesy alebo grafika nahrávok. Išlo teda o výraz špecifického charakteru subkultúr a ich rola komunikačného prostriedku bola nedocenená. Významný impulz v snahe o mapovanie zinov prišiel na začiatku osemdesiatych rokov zvnútra komunity, keď sa v Kalifornii objavil prvý „metazin“, dnes už legendárny *Factsheet Five*. Mike Gunderloy prostredníctvom neho zaznamenával a recenzoval stovky zinov, ktoré sa mu podarilo získať, keďže v 80. rokoch došlo na Západe k obrovskému rozmachu tejto produkcie.⁵⁸

Pokus prepojiť klasický žáner recenzií na iné ziny spolu s mapovaním celosvetovej produkcie sa ukázal ako veľmi úspešný. Okolo roku 1990 vychádzal *Factsheet Five* dvakrát mesačne v náklade až 10 000 výtlačkov, pričom veľká časť z nich išla na výmenu za poslané exempláre, teda klasickou barterovou zinovou ekonomikou. Podobný prístup zvolil aj Stephan Perkins, ktorý v roku 1992 vydal prehľadovú bibliografiu zinov, doplnenú o niekoľko kratších textov s kontextuálnymi informáciami.⁵⁹

V deväťdesiatych rokoch sa postupne o svet zinov začínali zaujímať aj akademici.⁶⁰ Roku 1997 vyšla asi najobsiahlejšia a najvplyvnejšia monografia k téme, nazvaná *Notes from the underground: zines and the politics of alternative culture*, zameraná na americkú zinovú produkciu osemdesiatych a deväťdesiatych rokov. Napísal ju odborník z oblasti mediálnych a kultúrnych štúdií Stephan Duncombe, ktorý ju postavil na kombinácii rozsiahlej heuristiky a osobných skúseností. Duncombe, ktorý sa hlásil k americkej demokratickej ľavici, označil ziny a ľudí okolo nich za skutočnú undergroundovú kultúru. V jeho výklade sa ziny stali synonymom autentického odporu voči kapitalizmu a konzumnej spo-

ho Archiv der Jugendkulturen, a stále ho dopĺňajú: <https://blogderjugendkulturen.wordpress.com/tag/zine-literatur/> [cit. 2020-11-18].

57 HEBDIGE, ref. 3, s. 112.

58 Z týchto materiálov neskôr vyšli tri knihy, ktoré predstavili Gunderloyovu reflexiu dobovej produkcie aj s ukázkami vybraných časopisov: GUNDERLOY, Mike. *How to Publish a Fanzine*. Port Townsend: Loompanics Unlimited, 1988, 91 s. ISBN 0-915179-80-6; GUNDERLOY, Mike – JANICE, Cari Goldberg. *The World of Zines. A Guide to the Independent Magazine Revolution*. New York: Penguin Books, 1992, 181 s. ISBN 978-01-4016-720-7; FRIEDMAN, Seth R. *The Factsheet Five Zine Reader. The Best Writing from the Underground World of Zines*. New York: Crown Trade Paperbacks, 1997, 192 s. ISBN 0-609800-01-9.

59 PERKINS, Stephen. *Approaching the '80s Zine Scene A Background Survey & Selected Annotated Bibliography*. Iowa City, IA: Plagiarist Press, 1992, 26 s.

60 Jeden z úplne prvých sa venoval futbalovým fanzinom JARY, David – HORNE, John – BUCKE, Tom. Football 'fanzines' and football culture: a case of successful 'cultural contestation'. In *The Sociological Review*, 1991, roč. 39, č. 3, s. 581-597. ISSN 0038-0288.

ločnosti v období reaganovskej éry.⁶¹ Aj keď konštatuje neobyčajnú pestrosť zínov a ich tvorcov, je prekvapivé, že bližšie nereflektuje konkrétne scény, v rámci ktorých tieto časopisy existovali a ktoré spoluvytvárajú. Môže to vyplývať aj z veľkého rozšírenia perzinov (z výrazu: *personal zine*) v USA či z autorovho primárneho akcentu na autorské intencie tvorby. Ziny popisuje ako individuálne akty revolty, okolo ktorých vznikajú vlastné siete priateľov a čitateľov. Ich vydávanie vykresľuje predovšetkým ako antisystémový politický akt z okraja spoločnosti. Zinsteri sú v jeho výklade izolovaní politicky aj spoločensky a svoju revoltu vyjadrujú prostredníctvom osobných výpovedí. Vlastným príbehom a svojpomocnými vydavateľskými aktivitami tvoria alternatívu k spoločenskému mainstreamu, snažia sa získať pozornosť, upozorňujú na zásadné problémy týkajúce sa celej spoločnosti. Prostredníctvom vlastnej tvorby nadväzujú kontakty a vytvárajú sociálne siete, v rámci ktorých prežívajú svoju formu modernej bohémy. Kritizujú moderné kapitalistické chápanie práce, zisku a konzumu a bojujú proti snahám o inkorporovanie vlastnej autenticity do kultúrneho priemyslu.

Aj napriek zdôrazňovaniu významu kontrahegemonického charakteru a subverzívneho potenciálu tohto prostredia v ňom Duncombe nevidí skutočnú politickú zmenu, pretože neposkytuje cieľ, obsah ani prostriedky smerujúce k nej. Vníma ich predovšetkým ako predpoklad zmeny v kultúrnej sfére, ktorá však pre svoje naplnenie potrebuje politickú organizáciu a akciu. Duncombe nadväzuje na základné pozície CCCS v tom, že subkultúry chápe ako revoltu voči neskorokapitalistickému systému, ktorá je sama osebe neúčinná, pretože sa uzatvára len do obyčajnej negácie systému a buduje si vlastné uzavreté svety virtuálnej bohémy, naoko nezávislej od systému. Kultúrny mainstream pritom roztrieštený a krátkodobé aktivity predstaviteľov subkultúr a zinsterov buď ignoruje, alebo komodifikuje, t. j. začlení do produkcie komerčnej masovej kultúry vytváranej nadnárodnými korporáciami. Ideové prepojenie na klasické chápanie birminghamskej školy prináša ľavicovú kritiku kapitalistického systému a hľadanie alternatívy k nemu v čase, keď sa z marxistického hľadiska historický nositeľ zmeny, proletariát, rozpadol v kultúrnej roztrieštenosti a letargii. Ziny sú potom len zrkadlom tejto bezvýchodnosti, poprípade autentickým výkrikom odporu.

V oblasti zínového bádania sú veľmi silne zastúpené mediálne štúdiá, v rámci ktorých sa alternatívnym médiám systematicky venuje aj Chris Atton. Špecifikum týchto médií vidí v tom, že prostredníctvom radikálneho spôsobu komunikácie transformujú spoločenské vzťahy, rovnako ako menia samotné médiá. Jeho teoretický model stojí na rozlíšení prvkov týkajúcich sa produktu a procesu. Ním navrhnutá typológia obsahuje tri prvky popisujúce produkt – obsah, formu, reprografické inovácie – a dva popisujúce proces – transformovanie spoločnen-

61 DUNCOMBE, ref. 2, s. 8.

ských vzťahov a rolí a transformáciu komunikačného procesu. V kontexte dejín žurnalistiky interpretuje vznik zinov ako výraz krízy moderných masmédií, ktoré nedávali priestor pre inovácie a individuálne výpovede.⁶² Atton vstúpil aj do základnej terminologickej diskusie, keď zreteľne oddelil ziny od fanzinov. Zatiaľ čo fanziny sa podľa neho zameriavajú na určitý objekt záujmu, ziny sa na rozdiel od nich sústreďujú na jednotlivcov, osobné vyjadrenie, dialóg a utváranie spoločenskosti („sociality“).⁶³ Ziny tak podľa neho stoja na osobnej výpovedi a z tejto pozície nadväzujú vzťahy s okolím. Písanie zinu prirovnáva k písaniu listov, teda pokusom nadviazať korešpondenčnú komunikáciu. Prezentovaním vlastného života tak zinster konštruje vlastnú identitu a pozýva ostatných k dialógu o nej.⁶⁴ Atton sa vymedzil voči úzko subkultúrnemu chápaniu zinov a kritizoval Hebdigeovu tézu o ich homologickom charaktere.⁶⁵ Tento prístup označil za príliš zacielený na punkové fanziny, čo posúva vnímanie tohto fenoménu smerom k opozičnému, revoltujúcemu charakteru. Pritom ale existuje celý rad iných, aj hudobných fanzinov, ktoré tomuto popisu nezodpovedajú. Upozornil, že fanziny predstavovali predovšetkým produkt mladých bielych mužov z prostredia strednej vrstvy a neboli ukotvené v robotníckej triede. Ich kritický potenciál vidí v utváraní „ideologických hudobných komunit“, ktoré si snažia vydobýť svoj priestor pre vlastné aktivity, ktoré považujú za marginalizované alebo prekrúcané dominantnou mainstreamovou mediálnou kultúrou. Túto kritiku rozvinul do tézy, že ide o špecifické žánrové kultúry, ktoré nie sú primárne opozičné, ale spoluvytvárajú kritický diskurz o populárnej hudbe.⁶⁶

Literárna vedkyňa Sheila Liming, ktorej výskum bol inšpirovaný modelom literárneho poľa Pierra Bourdieaua, upozornila, že ziny síce prezentujú revoltu a dávajú priestor marginálnym pozíciám v spoločnosti, ale vychádzajú z prostredia dominantnej strednej triedy. Zinsteri sú v podobnej pozícii ako robotnícka trieda len v tom zmysle, že sa cítia byť vylučovaní v literárnych, hudobných a estetických sférach. Hodnotový svet strednej triedy pritom narušujú estetickým chaosom a spochybňovaním či už finančných, alebo kultúrnych hodnôt. V tomto zmysle ich môžeme považovať za pokus o neúčast' na stredostavovskom svete s jeho pravidlami a obmedzeniami.⁶⁷

62 ATTON, Chris. *Alternative media*. London: Sage, 2002, s. 27. ISBN 9780761967705.

63 ATTON, ref. 62, s. 55.

64 ATTON, ref. 62, s. 67.

65 ATTON, Chris. Fanzines. Enthusiastic production through popular culture. In ATTON, Chris (ed.). *The Routledge Companion to Alternative and Community Media*. London; New York: Routledge, 2015, s. 427-444. ISBN 9781317509400.

66 ATTON, Chris. Popular Music Fanzines: Genre, Aesthetics, and the “Democratic Conversation”. In *Popular Music and Society*, 2010, roč. 33, č. 4, s. 517-531. ISSN 1740-1712.

67 LIMING, Sheila. Of Anarchy and Amateurism: Zine Publication and Print Dissent. In *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 2010, roč. 43, č. 2, s. 121-145. ISSN

Fanziny zohrali významnú rolu aj vo vývoji feministického hnutia tzv. tretej vlny. Po prvej vlne boja za ženské práva, ktorá usilovala o rovnoprávnosť v legislatívnej rovine a po druhej vlne, ktorá presadzovala rovnoprávnosť v oblasti zamestnania, mzdy a kariéry, sa v osemdesiatych rokoch objavilo hnutie, ktoré sa stavalo k postaveniu žien radikálnejším spôsobom. Sformovalo sa v prostredí punkovej scény. Riot Grrrls spojili kritiku genderovej nerovnosti so širšou kritikou spoločenského usporiadania, založeného na konzumnom spôsobe života a kapitalistických výrobných vzťahov. Feministické fanziny možno zároveň vnímať ako svojskú formu zachytávania životných príbehov a vyrovnávania sa s vlastnou spoločenskou pozíciou.⁶⁸ Red Chigney ukázala, že ziny, resp. perziny, sú cenným historickým prameňom o ženskej každodennosti, podobne ako sú pri výskume využívané rôzne ego-dokumenty a orálna história.⁶⁹ Alison Piepmeier ziny zasadila do stredu feministického aktivizmu konca 20. storočia. Grrrl ziny pritom nepracujú so žiadnou predstavou ideálnej ženy či organizovaného feministického hnutia, ale provokatívne spochybňujú obrazy ženy v súčasnej kultúre. Piepmeier sformulovala dôležitý argument, že ziny ako tlačené materiálne objekty umožňujú nadväzovať hmatateľné, „telesné“ vzťahy a vytvárať „vtelené spoločensvá“ (*embodied communitities*),⁷⁰ čo odkazuje na klasický pojem Benedicta Andersona „myslené spoločenstvo“ (*imagined community*).

Z hľadiska prehľadu bádania je dôležitá aj perspektíva, ktorá sa sústreďuje na ziny ako na grafické objekty, teda vychádza z prostredia umeleckej kritiky či dejín umenia. Azda najznámejším príkladom tohto prístupu sú práce profesorky grafického designu na Royal College of Art v Londýne Teal Triggs, ktorá publikovala jeden z prvých akademických textov o fanzinoch už v roku 1995. Venovala sa v ňom komercializácii punkovej fanzinovej estetiky.⁷¹ Svoje postrehy k tejto problematike neskôr zúročila v knihe a v štúdiu, v rámci ktorých predstavila fanzinovú tvorbu ako špecifický prístup ku grafickému designu.⁷² Teal

0742-5562.

- 68 SINOR, Jennifer. Another Form of Crying: Girl Zines as Life Writing. In *Prose Studies*, 2003, roč. 26, č. 1-2, s. 240-264. ISSN 1743-9426.
- 69 CHIDGEY, Red. The Resisting Subject: Per-zines as life story data. In *University of Sussex Journal of Contemporary History*, 2006, č. 10, s. 1-13. ISSN 00220094.
- 70 Napríklad PIEPMEIER, Alison. Why Zines Matter: Materiality and the Creation of Embodied Community. In *American Periodicals*, 2008, roč. 18, č. 2, s. 213-238. ISSN 1054-7479; PIEPMEIER, Alison. *Girl Zines Making Media, Doing Feminism*. New York: NYU Press, 2009, 264 s. ISBN 9780814767733.
- 71 TRIGGS, Teal. Alphabet Soup. Reading British Fanzines. In *Visible Language*, 1995, roč. 29, č. 1, s. 72-87. ISSN 0022-2224.
- 72 TRIGGS, Teal. Scissors and Glue: Punk Fanzines and the Creation of a DIY Aesthetic. In *Journal of Design History*, 2006, roč. 19, č. 1, s. 69-83. ISSN 1741-7279; TRIGGS, Teal. *Fanzines: The DIY Revolution*. San Francisco: Chronicle Books, 2010, 256 s. ISBN

Triggs sa následne dostala pod silnú kritiku zo strany tvorcov zinov za to, že dôsledne necitovala ich výpovede a že si nevyžiadala súhlas pre využitie ich materiálov v knihe. V podobnom duchu ako kniha *Triggs* vznikla aj graficky veľmi zaujímavá publikácia skupiny berlínskych autorov, ktorá predstavuje predovšetkým tzv. artziny – umelecké ziny – v kontexte diela ich tvorcov.⁷³

Ďalší dôležitý segment v tejto diskusii tvoria knihovníci a archivári, ktorí dnes už vytvárajú vlastný odborný diskurz k téme. Napríklad špecifikám zinových antológií a reprintov ako archívov zvláštneho typu sa venuje Jessie Lymn.⁷⁴ Roku 2007 vznikla v USA aj pracovná skupina knihovníkov, ktorí okrem iného vytvorili aj etický kódex pre špecializované zinové knižnice, ktorý popisuje pravidlá ich zbierania, spracovania aj sprístupňovania.⁷⁵

Najdlhšiu tradíciu má tento typ výskum v nemeckojazyčnom prostredí, kde vyšli dva priekopnícke zborníky už v deväťdesiatych rokoch.⁷⁶ Tieto publikácie majú skôr dokumentačnú hodnotu, podobne ako veľká bibliografia nemeckých sci-fi fanzinov z NDR.⁷⁷ Objavujú sa však aj zaujímavé čiastkové štúdie.⁷⁸ V Nemecku sú rozvité aj archivárske aktivity alternatívnych médií z oblasti subkultúr, resp. feministických a iných sociálnych hnutí. K fenoménu „*nezávislých archívov*“ („*freie Archive*“), ktorých je v nemeckojazyčných krajinách až 270, vznikla v roku 2013 publikácia rozoberajúca problémy spojené s ich existenciou a špecifickým postavením s ohľadom na písanie „*dejin zdola*“.⁷⁹

V posledných rokoch vzrástol záujem o výskum zinov aj v prostredí historiografie. Napríklad Matthew Worley sa od výskumu klasických politických dejín

9780811876926.

- 73 KLANTEN, Robert – MOLLARD, Adeline – HUBNER, Matthias (eds.). *Behind the Zines. Self-Publishing Culture*. Berlin: Gestalten, 2011, 239 s. ISBN 9783899553369.
- 74 LYMN, Jessie. The zine anthology as archive: archival genres and practices. In *Archives and Manuscripts*, 2013, roč. 41, č. 1, s. 44-57. ISSN 2164-6058.
- 75 <http://zinelibraries.info/code-of-ethics/> [cit. 2020-11-18].
- 76 NEUMANN, Jens (ed.). *Fanzines. Wissenschaftliche Betrachtungen zum Thema*. Mainz: Dreieck Verlag, 1997, 216 s. ISBN 9783930559251; NEUMANN, Jens (ed.). *Fanzines 2. Noch wissenschaftlichere Betrachtungen zum Medium der Subkulturen. Mit aktuell recherchiertem Fanzine-Index*, 99. Mainz: Ventil-Verlag, 1999, 272 s. ISBN 978-3-930559-42-8.
- 77 BOTH, Wolfgang – NEUMANN, Hans-Peter – SCHEFFLER. *Die große illustrierte Bibliographie der Science Fiction in der DDR. Supplementband 2: Fanzines in der DDR*. 2. Aufl. Berlin: Shayol, 2011, 160 s. ISBN 978-3-926126-26-9.
- 78 SCHMIDT, Christian. Schreibblockaden und Mauersprünge. Punk-Fanzines Ost-West. In GALENZ, Roland – HAVEMEISTER, Heinz (eds.). *Wir wollen immer artig sein. Punk, New Wave, HipHop und Independent in der DDR von 1980 bis 1990*. Berlin: Schwarzkopf & Schwarzkopf, 2005, s. 472-489. ISBN 978-3862652303.
- 79 BACIA, Jürgen – WENZEL, Cornelia. *Bewegung bewahren. Freie Archive und die Geschichte von unten*. Berlin: Archiv der Jugendkulturen Verlag KG, 2013, 280 s. ISBN 978-3-943774-18-4.

presunul k dejinám subkultúr, predovšetkým britského punku a teraz píše knihu o zinoch.⁸⁰ Na britských ostrovoch funguje viacero interdisciplinárnych združení akademikov venujúcich sa výskumu zinov.⁸¹ Roku 2018 z tohto prostredia vyšlo aj kolektívne dielo venované dejinám britskej zinovej produkcie.⁸²

Aktívny výskum zinov rozbehla v Portugalsku Paula Guerra, ktorá spoluorganizuje v Porte aj pravidelné medzinárodné sympózia KISMIF (KEEP IT SIMPLE MAKE IT FAST!).⁸³ Viacero textov k téme bolo publikovaných vo francúzskom časopise zameranom na populárnu kultúru *VOLUME!*, pričom jeden z jeho zakladateľov Samuel Etienne ohlásil v roku 2019 vznik nového multidisciplinárneho časopisu *ZINES* – medzinárodného časopisu zameraného na amatérske a DIY médiá.⁸⁴

V postsocialistických krajinách, s výnimkou Poľska a bývalej Juhoslávie, je výskum zinov skôr minoritnou záležitosťou.⁸⁵ Existuje však podobná téma, ktorej výskum je pomerne rozvinutý. Ide o výskum samizdatu. Tento smer má silné zastúpenie aj v českom a slovenskom prostredí,⁸⁶ pričom tému aktualizuje aj fakt, že samizdatové aktivity sú vnímané ako súčasť protikomunistického odboja. Naopak fanzinom, ktoré sa vo veľkom rozšírili až počas deväťdesiatych rokov, sa

- 80 WORLEY, Matthew. Punk, Politics and British (fan)zines, 1974-84: 'While the world was dying, did you wonder why?' In *History Workshop Journal*, 2015, roč. 79, č. 1, s. 76-106. ISSN 1477-4569; SUBCULTURES NETWORK (eds). *Fight Back: Punk, Politics and Resistance*. Manchester: Manchester University Press, 2015, 336 s. ISBN 978-0719090295.
- 81 K tomu bližšie pozri: <https://www.reading.ac.uk/history/research/Subcultures/palgrave.aspx>; <https://www.punkscholarsnetwork.com/> [cit. 2020-11-18].
- 82 SUBCULTURES NETWORK (eds). *Ripped, Torn and Cut: Pop, Politics and Punk Fanzines from 1976*. Manchester: Manchester University Press, 2018, 344 s. ISBN 9781526120618.
- 83 <https://2019.kismifconference.com/en/> [cit. 2020-11-18].
- 84 <http://strandflat.fr/zines/>. [cit. 2020-11-18].
- 85 ZUBAK, Marko. *The Yugoslav Youth Press (1968–1980): Student Movements, Youth Subcultures and Alternative Communist Media*. Zagreb: Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest, 2018, 371 s. ISBN 978-953-7963-74-3; CROWLEY, David – MUZYCZUK, Daniel (eds.). *Notes from the Underground (Notatki Z Podziemia) Art and Alternative Music in Eastern Europe 1968–1994*. Berlin: Koenig Books Publisher, 2017, 448 s. ISBN 9783960980643.
- 86 Napríklad: POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968–1989*. Brno: Továrna na sitotisk: Společnost pro reklamu a tisk R & T, 1993, 214 s. ISBN 80-901192-0-4; KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František. *Život v slove a život slovom: Zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1995, 127 s. ISBN 9788096715664; ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia: z kroniky katolíckeho samizdatu 1969 – 1989*. Prešov: Vydavateľstvo M. Vaška, 1997, 276 s. ISBN 978-80-7165-102-8; MA-CHOVEC, Martin. The Types and Functions of Samizdat Publications in Czechoslovakia, 1948–1989. In *Poetics Today*, 2009, roč. 30, č. 1, s. 1-26. ISSN 1527-5507; HOLEČKOVÁ, Marta Edith. *Cesty českého katolíckeho samizdatu*. Praha: Vyšehrad, 2009, 224 s. ISBN 978-80-7021-983-6; PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009, 155 s. ISBN 978-80-254-4112-1.

takýto význam nepripisuje. Vznikli napr. základné práce venované *Sci fi fandomu*.⁸⁷ Podobne ako to bolo v počiatkoch výskumu subkultúr a rôznych scén, aj v prípade subkultúrnych zinov sa najprv o mapovanie vlastných scén zaslúžili aktéri z tohto prostredia.⁸⁸ Druhým významným okruhom autorov sú študenti a študentky vysokých škôl, ktorých záverečné práce prinášajú nové a zaujímavé poznatky.⁸⁹ Práve z tohto prostredia vyšli aj prvé domáce publikačné výstupy k tejto téme.⁹⁰ V súčasnosti aj u nás fungujú akademicko-aktivistické platformy,

- 87 Výnimku v tomto smere fanúšikov science fiction: OLŠA, Jaroslav. Fanziny před listopadem 89. Vývoj a typy science fiction samizdatu, dostupné na <http://fanziny.4fan.cz/stah/fan0c6.pdf> [cit. 2020-11-18]; ADAMOVIČ, Ivan (ed.). *Kronika české science fiction*. Praha: Plus, Triton, 2014, 388 s. ISBN 978-80-259-0349-0; KUDLÁČ, Antonín K. K. *Anatomie pocitu úžasu. Česká populární fantastika 1990–2012 v kulturním, sociálním a literárním kontextu*. Brno: Host, 2016, 224 s. ISBN 978-80-7491-764-6.
- 88 FUCHS, ref. 32, s. 258-264; FUCHS, Filip. Vystříhni a nalep. Podzemní tiskoviny ranných 90. let. In *Trhavina*, 2007, č. 2, s. 87-97; OLIVA, Ladislav. Po stopách českých rockových tiskovin s důrazem na metalové fanziny a výlety do hardcore-punku a na Slovensko. In *Pařát*, 2008, č. 24, s. 43-45; MASKA, Jirka. *Fanzinářium 1990–2008*. Klatovy: GRF Records, 2009, 48 s.; FUCHS, Filip. Vystříhni a nalep podruhé. Československé podzemní tiskoviny 90. let. In *Trhavina*, 2013, č. 4, s. 143-148; *Anarchistická publicistika 1990–2013*. Praha: Nakladatelství ČSAF, 2014, 478 s. ISBN 978-80-270-2965-5; *xFilipx. Mapa fanzinové tvorby*. Brno: Zinfest, 2017, 48 s.
- 89 Například: NENADÁL, Adam. *Hudební fanzin jako pokračování samizdatu*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra masové komunikace, 2002; NEČAS, Michal. *Česká punková a HC/punková kultura po roce 1989*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická Fakulta. Ústav hudební vědy, 2006; BLAŽEK, Miroslav. *Tvorba bibliografie českých punkových fanzinů mezi lety 1976 a 2007*. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta. Katedra informačních studií a knihovnictví, 2006; RYŠÁVKA, Jakub. *České amatérské metalové webziny na internetu. Popis a analýza mediální scény*. Diplomová práce. Brno: Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra mediálních studií a žurnalistiky, 2010; LUKÁŠ, Ondřej. *Zinové knihovnictví a tvorba knihovního fondu českých punkových a HC/punkových zinů: Sběr alternativních tiskovin*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Katedra informačních studií a knihovnictví, 2010; KOLÁŘOVÁ, Jitka. *Organizační rutiny alternativních médií. Ideologie a praxe redakce časopisu Přímá cesta*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií, 2007; HROCH, Miloš. *Samizdat v informační době. Jak ovlivnil Web 2.0 kulturu fanzinů?* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra mediálních studií, 2016.
- 90 ALMER, Jiří. DIY or Die! Proměny českých a slovenských hardcore-punkových scén a fanzinů od 90. let 20. století do současnosti. In *Historická sociologie*, 2016, roč. 8, č. 2, s. 113-137. ISSN 1804-0616; ALMER, Jiří. DIY mezi socialismem a gentrifikací. České, slovenské a slovinské hardcorepunkové subkulturní scény a jejich vztahy s antiautoritářskými protestními hnutími od 80. let 20. století do současnosti. In *České, slovenské a československé dějiny 20. století XII*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2018, s. 349-363. ISBN 978-80-7435-706-0; DANIEL, Ondřej et al. *Kultura svépomoci: ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha: FFUK, 2016, 169 s. ISBN 978-80-7308-706-7; HROCH, Miloš (ed.). *Křičím: „To jsem já.“ Příběhy českého*

ako napríklad Centrum pro studium populární kultury či Archív českých a slovenských subkultur, ktoré už niekoľko rokov propagujú aj výskum fanzinov.

Záver

Fanziny sú vplyvnými komunikačnými aktérmi a spoluvytvárajú podoby konkrétnych scén či už na lokálnej, alebo národnej a medzinárodnej úrovni. Vznikajú s cieľom zdieľať myšlienky či tvorbu mimo mainstreamové médiá a inštitúcie. Sú postavené na vzájomnej komunikácii medzi tvorcami a čitateľmi, čím iniciujú a posilňujú vznik a udržiavanie rôznych komunit.

Písanie dejín alternatívnej kultúry nie je dôležité len z dôvodu zachytenia príbehov daných skupín. Má význam aj z hľadiska porozumenia kritike dominantného spôsobu života a reflexii toho, čo je za majoritné považované. Fanziny prinášajú primárne informácie o dianí v relatívne menších komunitách, subkulturách, scénach, ale otvárajú aj problémy, ktoré sa v mnohých prípadoch skôr či neskôr stávajú dôležitými výzvami pre celú spoločnosť. Napríklad v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa na stránkach alternatívnych časopisov objavovali dnes veľmi aktuálne témy ochrany prírody a ekológie, práv zvierat, resp. sa o slovo hlásili rôzne emancipačné prúdy. Práve aktivity v oblasti alternatívnej kultúry, resp. neziskového sektora predstavovali prvé pokusy o oživenie feministickej agendy u nás. Štúdium nezávislých feministických časopisov tak môže prispieť aj k poznaniu najnovších dejín ženského hnutia v Československu, resp. v Českej a Slovenskej republike a ukázať, ako sa hnutie formovalo v postsocialistickom kontexte, ktorý znamenal návrat k tradičným genderovým stereotypom. Ziny informovali aj o tom, čo sa dialo v oficiálnej sfére. Poukazujú na to, akým spôsobom pristupovali dôležití politickí aktéri k práci s verejnou mienkou, resp. pomenúvajú rôzne problémy neskorosocialistického, ako aj postsocialistického zriadenia. Na fanzinoch z osemdesiatych rokov sa dajú sledovať stratégie, akými sa vydavatelia vysporiadavali s hegemoniou komunistickej strany, čím vtedajšej moci vlastne nastavili „krivé zrkadlo“. Sú známe prípady oficiálnej i tajnej spolupráce redaktorov s režimom, alebo naopak snahy o konšpiráciu a utajenie týchto aktivít z obavy pred represiou.

Prechod zo socializmu do postsocializmu neznamenal len výrazné hospodársko-politické zmeny, ale okrem iného aj rýchlu premenu toho, čo bolo chápané ako kultúrny mainstream a alternatíva. Z imaginárneho Západu, o ktorom pí-

fanzinu od 80. let po současnost. Praha: Page Five, 2017, 232 s. ISBN 978-80-7435-706-0; HROCH, Miloš. Zprávy z první linie. Proměny hardcore-punkových fanzinů v postdigitální době. In *Český lid*, 2019, roč. 106, s. 29-47. ISSN 0009-0794 a najnovšie aj tematické číslo: MICHELA, Miroslav – ŠIMA, Karel (eds.). Fanzines in Historical and Interdisciplinary Perspective. In *Forum Historiae*, 2020, roč. 14, č. 1. ISSN 1337-6861. Dostupné na: <http://forumhistoriae.sk/sk/tema/fanzines-historical-and-interdisciplinary-perspective> [cit. 2020-11-18].

sal Alexey Yurchak,⁹¹ sa stal Západ prítomný vo všetkých médiách a zároveň aj adorovaný ako vzor pre transformujúcu sa spoločnosť. Doboví aktéri často reflektovali toto obdobie ako krátku epochu, keď „bolo všetko možné“ a hranice mainstreamu sa mohli pomerne voľne rozširovať v rámci všeobecného nadšenia z nových časov. Ako poukázal napr. Ondrej Daniel, podobu a záujem o subkultúry v postsocialistickom Československu do veľkej miery kultivovali aj oficiálne a komerčné médiá.⁹² Porevolučná eufória však postupne vyprchala a začali sa formovať nové alternatívne scény a subkultúrne prostredia. Práve vytváranie nových globálnych, tzn. na globálne výzvy odpovedajúcich lokálne zakotvených, kultúrnych alternatív a sociálnych hnutí voči nastupujúcemu liberálno-kapitalistickému modelu je možné ďalej študovať práve z bohatej fanzinovej produkcie vznikajúcej od deväťdesiatych rokov.

V našom texte sme sa snažili predstaviť ziny, ktoré popri orálne-historických a vizuálnych prameňoch predstavujú významný a stále málo využívaný zdroj poznania o svete rôznych nezávislých aktivít, ktoré nemali alebo len získavali pevný inštitucionálny rámec a prakticky nie sú ani systematicky zachytávané v prameňoch inštitucionálneho charakteru. Ukázali sme, že tento prameň nie je možné klasifikovať len ako periodickú tlač. V klasických archívoch a knižniciach ich spravidla nenájdeme. Sú predmetom záujmu špecializovaných inštitúcií. V zahraničí (napr. v SRN, Francúzsku, Veľkej Británii, USA) sú známe úspešné a dlhodobé pokusy archivovať a spracúvať túto agendu. Aj v Českej republike a na Slovensku máme prvé príklady. V našom prostredí potvrdzuje úspešné fungovanie tohto typu nezávislých inštitúcií príbeh knižnice samizdatovej a exilovej literatúry Libri prohibiti. Projekt archívu, na ktorom sa obaja podieľame – Český a slovenský archív subkultúr – nám ukázal, že táto práca má určité špecifiká oproti klasickým archívnym prístupom, keďže sa jedná o materiály verejného charakteru, ktoré ale nevychádzajú z klasických inštitúcií (či už súkromných alebo štátnych) a pôvodcovia týchto materiálov sa spravidla vymedzujú kriticky voči oficiálnym inštitúciám. Z toho dôvodu je pre klasické štátne archívy pomerne náročné získavať takéto materiály a je vhodnejšie ich zbierať a archivovať v rámci nezávislejších platforiem. V diskusiách, ktoré sa viedli k téme archivovania materiálov sociálnych hnutí a alternatívnych hudobných či subkultúrnych scén, vystala dôležitosť vzájomného participatívneho vzťahu danej komunity a archívu.⁹³ Veľký otáznik však stojí nad financovaním a udrža-

91 YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever; Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press, 2005, s. 170-175. ISBN 9780691121178.

92 DANIEL, Ondřej. Kánon a alibi: anticiganismus postsocialistických subkultur. In *Slovo a smysl*, 2013, roč. 10, č. 20, s. 260-271. ISSN 2336-6680.

93 BACIA – WENZEL, ref. 79, s. 5; Pre debatu v rámci feministických archívov pozri EICHHORN, Katie. *The Archival Turn in Feminism. Outrage in Order*. Philadelphia: Temple University Press, 2013, 188 s. ISBN 978-1-4399-0951-5. Aj v našom prípade boli možnosti

teľnosťou týchto archívov, nielen z dôvodu permanentnej podfinancovanosti oblasti kultúry a vedy, ale aj krátkodobej obmedzenosti projektového financovania. Problém je teda aj v samotnej štruktúre dlhodobého financovania. Bolo by potrebné iniciovať efektívne programy na podporu budovania archívov kultúrneho dedičstva v takejto nezávislej forme.

Ziny sú aj dnes živým fenoménom, aj keď obsahovo a graficky prezentovaným už v čiastočne zmenenej forme, v porovnaní so stavom v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch. Tvorba sa profesionalizuje a veľká časť vznikajúcich zinov pochádza z tvorivej činnosti mladých umelcov a umelkýň. Tieto produkty sú pravidelne aj u nás predstavované na zinových veľtrhoch a stretnutiach. Svoje miesto majú tieto časopisy stále aj v subkultúrnom prostredí, aj keď začiatkom 21. storočia došlo k výraznému presunu komunikácie na web. V súčasnosti sa hovorí aj o návrate zinov. Po nástupe digitalizácie a internetu si mnohí uvedomujú, že fyzická skúsenosť s tlačenými periodikami je nenahraditeľná. Prostredníctvom fyzického zážitku vzbudzovali vždy najrôznejšie emócie a podporovali tak budovanie sociálnych väzieb. Uspokojenie z dotykového zážitku pomáha z „mysleného“ spoločenstva vytvoriť spoločenstvo „vtelené“ (*embodied*). Nezávislé tlačové aktivity vždy poskytovali priestor pre premeny identít a rozvíjanie diskurzu „na hranici“, ktorý nepatrí do súčasného vnímania „normálnej“ spoločnosti. Aj dnes je tak lákavé stieranie striktno rozdelených rolí medzi producentom a konzumentom.

Na záver by sme radi upozornili, že častým javom v kontexte výskumu subkultúr a fanzinov býva, že aj bádateľskú základňu tvoria ľudia, ktorí aktívne participovali na týchto aktivitách, čo so sebou nesie aj určité metodologicko-etické otázky, všeobecne zaujímavé aj z hľadiska výskumu najnovších dejín. V prostredí kultúrnych a sociálnych antropológov je otázka reflexivity vlastného bádania dlhodobo diskutovaná.⁹⁴ Výskumník by mal svoju pozíciu vo vzťahu k skúmanej problematike jasne definovať. Reflexivita by mala byť súčasťou výskumu a interpretácie prameňov. Myslíme si, že aj tento moment môže priniesť podnetné impulzy, v rámci ktorých už aj aktuálne prebiehajú pomerne ostré diskusie o nereflexívnom udržiavaní či kanonizovaní pamätníckych diskurzov, napríklad o charaktere Československej republiky, Slovenského štátu či Protektorátu Čechy a Morava, resp. obzvlášť v Českej republike sa vedú ostré spory o inter-

budovania archívu a extenzívneho štúdia materiálov ovplyvnené faktom, že sme mali kontakty a dlhodobé osobné skúsenosti s fungovaním niektorých scén a fanzinov.

94 Z raných debát napr. RUBY, Jay (ed.). *A Crack in the Mirror: Reflexive Perspective in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, 302 s. ISBN 978-0812278156 a najslávnejší zborník CLIFFORD, James – MARCUS, George E. (eds.). *Writing culture: The poetics and politics of ethnography: a School of American Research Advanced Seminary*. Berkeley: University of California Press, 1986, 305 s. ISBN 0520056523.

pretáciu tzv. normalizácie. Skúsenosti a poznatky z interdisciplinárne poňatých výskumov môžu mať práve v tomto smere výraznú pridanú hodnotu.

* Táto štúdia vznikla v rámci riešenia projektu GA ČR 17-09539S *Budování scény: česká a slovenská kultura fanzinů od státního socialismu k post-socialismu*, na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe.

FANZINE ALS HISTORISCHE QUELLE FÜR DIE FORSCHUNG DER NEUZEITLICHEN GESCHICHTE

MIROSLAV MICHELA – KAREL Š I M A

Fanzines vermitteln vor allem Informationen über Anschauungen ihrer Verfasser, bzw. sie reflektieren die Vorgänge in bestimmten Interessengemeinschaften, Szenen oder Subkulturen. Sie entstehen mit dem Ziel, die Gedanken oder Schöpfungen außerhalb den Mainstreammedien und Institutionen weiterzugeben, sie berichten bedeutungsvoll auch über die zeitgenössischen gesellschaftlichen, politischen und kulturellen Realien. Bei den Fanzines lassen sich Strategien verfolgen, durch welche sich die Herausgeber mit den politischen Hegemonen auseinandersetzen, denen sie oft den krummen Spiegel vorhalten. Ihre Bedeutung liegt nicht nur im Kontext der Geschichte von alternativen Kultur und deren konkreten Akteure, sondern auch darin, ihre Kritik der dominanten Lebensart und Reflexion dessen zu verstehen, was als Majorität betrachtet wird.

In achtziger und neunziger Jahren tauchten auf den Seiten der alternativen Zeitschriften auch heute sehr aktuelle Themen des Umweltschutzes, der Ökologie, Tierrechte auf, bzw. meldeten sich zu Wort verschiedene Emanzipationsströme. Gerade die Aktivitäten im Bereich der alternativen Kultur bzw. des Non-Profit-Sektors stellten zum Beispiel die ersten Versuche der Belebung von feministischen Themen bei uns dar. Die Schaffung von neuen lokalen Themen, sog. auf globale Aufforderungen antwortende lokal ankernde, kulturelle Alternativen und soziale Bewegungen gegenüber dem antretenden liberal-kapitalistischen Modell, kann man gerade dank der reichen Fanzine-Produktion weiterstudieren.

In unserem Text stellten wir Fanzines als immer wenig genutzte Quelle der Erkenntnis, und zwar nicht nur im Kontext der Erforschung der Subkulturen. Wir zeigen, dass sich diese Quelle nicht nur als periodische Druckschrift klassifizieren lässt. In klassischen Archiven und Büchereien finden wir sie in der Regel nicht. Im Ausland existieren erfolgreiche und langzeitige Versuche, diese Agende zu archivieren und bearbeiten, und auch in der Tschechischen Republik und in der Slowakei findet man die ersten Beispiele. In dieser Hinsicht möchten wir Aufmerksamkeit auf die Bedeutung der gegenseitlichen Beziehung der gegebenen Kommunität und des Archivs sowie im Kontext der historischen Forschung dieses Phänomens auf die Frage der Reflexivität der eigenen Nachforschungen lenken. Wir denken, durch dieses Thema kann man die

anregenden Impulse in aktuelle Debatten über die nicht reflexive Aufrechterhaltung oder Kanonisierung von Gedenk-Diskurse bringen, zum Beispiel über den Charakter der Tschechoslowakischen Republik, des Slowakischen Staates oder Protektorat Böhmen und Mähren, bzw. über die vor allem in der Tschechischen Republik anhängigen Streitsachen in der Interpretation der sog. Normalisierung.

Mgr. Miroslav Michela, PhD.
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
Nám. Jana Palacha 2, Praha 1
e-mail: miroslav.michela@ff.cuni.cz

Mgr. Karel Šima, PhD.
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova
Nám. Jana Palacha 2, Praha 1
e-mail: karel.sima@ff.cuni.cz